

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

SEVGI VA NAFRAT KONSEPTUAL OPPOZITSIYASI HAMDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR: NAZARIY VA KOGNITIV TAHLIL

Asadova Malikaxon Kakhramon qizi

Ichki ishlar vazirligi Andijon viloyati akademik litseyi, katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda konsept nazariyasining rivojlanishi hamda konseptual binar oppozitsiya masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida sevgi va nafrat konseptlari kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilib, ularning semantik, aksiologik hamda lingvomadaniy xususiyatlari aniqlanadi. Shuningdek, ushbu konseptlarning frazeologik birliklar orqali ifodalanishi va ingliz hamda o'zbek tillaridagi madaniy talqinlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari sevgi va nafrat konseptlari til tizimida qarama-qarshi, ammo o'zaro bog'liq semantik maydonni tashkil etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: konsept, kognitiv tilshunoslik, binar oppozitsiya, sevgi konsepti, nafrat konsepti, frazeologiya, metafora, lingvomadaniyat.

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОППОЗИЦИЯ «ЛЮБОВЬ – НЕНАВИСТЬ» И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Асадова Малихахон Кахрамон кизи

Академический лицей Министерства внутренних дел по Андижанской области, старший преподаватель

Аннотация

В данной статье рассматривается развитие теории концепта и проблема концептуальной бинарной оппозиции в современной лингвистике. Концепты любви и ненависти анализируются с точки зрения когнитивной лингвистики, выявляются их семантические, аксиологические и лингвокультурные особенности. Результаты исследования показывают, что концепты любви и ненависти формируют противопоставленное, но взаимосвязанное семантическое поле в языковой системе.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, бинарная оппозиция, концепт любви, концепт ненависти, фразеология, метафора, лингвокультура.

CONCEPTUAL OPPOSITION OF LOVE AND HATE AND PHRASEOLOGICAL UNITS: A THEORETICAL AND COGNITIVE ANALYSIS

Asadova Malikakhon Kakhramon qizi

Academic Lyceum of the Ministry of Internal Affairs of Andijan Region, Senior Lecturer

Abstract

This article examines the development of concept theory and the issue of conceptual binary opposition in modern linguistics. The concepts of love and hatred are analyzed from the perspective of cognitive linguistics with particular attention to their semantic, axiological and linguocultural characteristics. The study also explores the representation of these concepts in phraseological units and their cultural interpretations in English and Uzbek languages. The findings demonstrate that the concepts of love and hatred form an oppositional yet interconnected semantic field within the linguistic system.

Keywords: concept, cognitive linguistics, binary opposition, concept of love, concept of hatred, phraseology, metaphor, linguoculture.

Zamonaviy tilshunoslikda til va inson tafakkuri o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslik tilni inson ongining mahsuli sifatida talqin qilib, til birliklari orqali insonning bilimlari, tajribasi va madaniy qadriyatlari qanday ifodalanishini tadqiq etadi. Shu nuqtai nazardan, konsept nazariyasi tilshunoslikda muhim ilmiy tushunchalardan biri sifatida shakllandi. Tilshunos S.G. Vorkachyov konseptni til va madaniyatning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan bilish tuzilmasi sifatida izohlaydi [3]. Konsept tarkibida semantik, aksiologik va madaniy komponentlar mavjud bo'lib, ular til birliklari orqali namoyon bo'ladi. Emotsional konseptlar, xususan, sevgi va nafrat konseptlari inson tafakkuri va madaniyatining muhim qismi hisoblanadi. Ushbu konseptlar til tizimida turli leksik va frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. Sevgi va nafrat inson ruhiyatidagi eng kuchli qarama-qarshi hissiy kategoriyalar bo'lib, ular ko'pincha binar oppozitsiya shaklida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- kognitiv-semantik tahlil metodi – sevgi va nafrat konseptlarining semantik tuzilishini aniqlash uchun;
- qiyosiy tahlil metodi – ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni solishtirish uchun;
- kontekstual tahlil metodi – badiiy va nutqiy matnlarda konseptlarning qo'llanishini o'rganish uchun;
- lingvomadaniy tahlil metodi – konseptlarning madaniy xususiyatlarini aniqlash uchun.

Mazkur metodlar sevgi va nafrat konseptlarining til tizimidagi o'rni va ularning frazeologik ifodalanishini chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi. Zamonaviy tilshunoslik taraqqiyoti jarayonida konsept nazariyasi til va inson tafakkuri o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishda muhim ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Ushbu nazariya tilni oddiy kommunikativ vosita sifatida emas, balki insonning madaniy tajribasi, hissiy dunyosi va dunyoqarashini aks ettiruvchi ko'p qatlamli tizim sifatida talqin etadi. Konsept tushunchasi inson ongida shakllangan bilimlar, qadriyatlar va tasavvurlarni birlashtiruvchi bilim birligi sifatida izohlanadi. Tilshunos S.G. Vorkachyov konseptni "til va madaniyatning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan bilish tuzilmasi" sifatida tavsiflaydi [3]. Uning ta'kidlashicha, konsept tarkibida semantik ma'no bilan bir qatorda aksiologik (qadriyatga oid) va amaliy komponentlar ham mavjud. Mazkur yondashuv konseptlarning til birliklari – so'zlar, iboralar va frazeologik birliklar orqali ifodalanishini hamda insonning madaniy muhitini yoritishini ko'rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi *love* konsepti nafaqat romantik tuyg'uni ifodalaydi, balki G'arb madaniyatiga xos bo'lgan shaxsiy erkinlik va individualizm qadriyatlarini ham aks ettiradi. O'zbek tilida esa sevgi konsepti ko'proq oilaviy sadoqat, ma'naviylik va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq holda talqin qilinadi. So'zning lug'aviy ta'rifi konseptning boshlang'ich qatlamini tashkil etsa-da, konsept uning assotsiativ maydoni, prototipik belgilar va ramka (*frame*) tuzilmalari orqali yanada boyiydi. Shu sababli "sevgi" yoki "nafrat" kabi hissiy-qadriyatli birliklar til tizimida turli shakllarda – so'z, birikma, frazeologizm, metafora yoki nutqiy konstruktsiyalar orqali namoyon bo'ladi. Biroq ularning konseptual mazmuni to'liq holda faqat nutqiy kontekst va madaniy muhit orqali ochiladi.

Konsept nazariyasining rivojlanishi XX asrning 1980-yillarida kognitiv tilshunoslik shakllanishi bilan yanada faollashdi. Ushbu yo'nalish vakillari tilni inson ongining mahsuli sifatida ko'rib, konseptlarni metafora va metonimiya kabi bilish mexanizmlari orqali tahlil qilishni taklif etdilar. J. Lakoff va M. Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni ko'pincha konkret obrazlar orqali anglaydi [1]. Masalan, sevgi konsepti ko'pincha "sevgi – olov" metaforasi orqali ifodalanadi. Bu metafora tuyg'uning kuchliligi, ehtirosi va yonuvchan tabiatini ifodalaydi. Ingliz tilida *burning love* yoki *fiery love* kabi iboralar, o'zbek tilida esa *sevgi otashi* kabi birliklar ushbu metaforik modelni tasdiqlaydi.

Yu.D. Apresyan konseptlarni tilning semantik tizimida mujassam bo'lgan umumlashgan kategoriyalar sifatida izohlaydi [2]. Bu fikrni ingliz va o'zbek tillaridagi sevgi va nafrat

konseptlarini qiyosiy o'rganish orqali ham ko'rish mumkin. Ingliz tilida sevgi ko'proq shaxsiy his-tuyg'ular bilan bog'liq holda ifodalansa, o'zbek tilida u ko'pincha ijtimoiy va axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning *O'tkan kunlar* romanida sevgi nafaqat romantik tuyg'u, balki oilaviy sadoqat va ijtimoiy adolat timsoli sifatida tasvirlanadi.

Konseptning ichki tuzilishi ko'pincha yadro va periferiya modeli orqali tushuntiriladi. Yadro qismida konseptning eng tipik va madaniy jihatdan barqaror belgilar jamlanadi, periferiya qismida esa tarixiy, individual yoki stilistik talqinlar joylashadi. Masalan, "sevgi" konseptining yadrosida ijobiy baho, yaqinlik va sadoqat kabi belgilar mavjud bo'lsa, "nafrat" konseptining yadrosida salbiy baho, rad etish va masofalanish kabi xususiyatlar ustunlik qiladi. Mazkur konseptual belgilar frazeologik tizimda aniq ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilida *ko'ngil qo'ymoq*, *jonidan ortiq ko'rmoq* kabi iboralar sevgi konseptining madaniy jihatdan kodlangan ko'rinishlaridir. Nafrat konseptiga oid birliklar esa salbiy baholash va keskin his-tuyg'uni ifodalaydi: *qonini ichmoq*, *ko'zi ko'tarmaslik* kabi iboralar bunga misol bo'la oladi.

Tilshunoslikda konseptual binar oppozitsiya g'oyasi struktural tilshunoslik ta'sirida shakllangan. Ferdinand de Sossyur til birliklari o'zaro qarama-qarshilik orqali ma'no hosil qilishini ta'kidlagan [5]. Masalan, "issiq – sovuq" kabi oppozitsiyalar til tizimida semantik farqlanishni ta'minlaydi. Keyinchalik bu tamoyil kognitiv tilshunoslikda konsept darajasiga ko'tarildi. Yu.M. Lotman binar oppozitsiyalarni madaniyatning asosiy tuzilish elementlari sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, inson ongida dunyo ko'pincha qarama-qarshi kategoriyalar orqali tasniflanadi. Sevgi – nafrat, yorug'lik – zulmat, hayot – o'lim kabi juftliklar inson tajribasini tartibga soluvchi asosiy konseptual mexanizmlardan biridir.

Binar oppozitsiya kamida uch mezon orqali tavsiflanadi:

1. semantik inkor – bir konsept mazmuni ikkinchisini rad etadi;
2. aksiologik qutblanish – ijobiy va salbiy baholash mavjudligi;
3. diskursiv barqarorlik – turli nutqiy kontekstlarda muntazam qo'llanish.

Biroq real nutq jarayonida oppozitsiya qat'iy ikki qutb bilan cheklanmaydi. Ko'pincha u gradatsion spektr sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, *yoqtirish* → *sevgi* → *ehtiros* darajasidagi sevgi yoki *yoqtirmaslik* → *antipatiya* → *nafrat* kabi bosqichlar mavjud.

Binar oppozitsiyalar tilning semantik tizimini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Struktural tilshunoslikda ular fonologik darajada ham kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilidagi /s/ va /z/ tovushlari o'rtasidagi oppozitsiya fonologik farqlanishni ta'minlaydi. Uilyam Shekspirning *Romeo va Julietta* tragediyasida sevgi va nafrat qarama-qarshi oilaviy munosabatlar fonida tasvirlanadi. O'zbek adabiyotida esa Cho'lponning *Kecha va kunduz* romanida sevgi ma'naviy yuksalish, nafrat esa zulm va adolatsizlik timsoli sifatida talqin qilinadi [5].

Til va madaniyat nuqtai nazaridan sevgi va nafrat konseptlarining oppozitsiyasi milliy qadriyatlar tizimini ham aks ettiradi. V.V. Krasnix konseptlarni madaniy kodlar sifatida baholab, ular milliy o'zlikni shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi [5]. Masalan, ingliz tilida sevgi ko'proq individual his-tuyg'ularni ochiq ifodalash bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida u jamiyat va oilaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. Nafrat konsepti ham turli madaniyatlarda turlicha semantik rangga ega: ingliz tilida u ko'pincha shaxsiy dushmanlikni bildirsa, o'zbek tilida u axloqiy me'yorlarga zid holat sifatida baholanadi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan konseptual oppozitsiyalar metafora va metonimiya mexanizmlari orqali mustahkamlanadi. Sevgi ko'pincha issiqlik, yorug'lik yoki o'sish metaforalari bilan ifodalanadi: *yuragi isidi*, *ko'ngli yorishdi*, *sevgi nuri*. Nafrat esa ko'pincha olov, zahar yoki zulmat metaforalari orqali tasvirlanadi: *yonib nafratlanmoq*, *qora nafrat*, *ich-eti kuymoq*. Metonimik ifodalar esa his-tuyg'ularni tana a'zolari orqali ifodalashga xizmat qiladi: *yuragi og'ridi*, *qon qaynadi*, *ko'zi ko'tarmadi*. Bunday birliklar til tizimida barqaror frazeologik birliklarga aylanib, madaniy xotirada mustahkamlanadi. Shuningdek, ramka (*frame*) nazariyasiga ko'ra, har bir konsept muayyan semantik rollar tizimiga ega bo'ladi. Masalan, "sevgi" ramkasida subyekt, obyekt, his-tuyg'u kuchi va maqsad kabi elementlar muhim bo'lsa,

“nafrat” ramkasida sabab va emotsional kuch komponentlari alohida ahamiyat kasb etadi. Natijada sevgi va nafrat konseptlari o‘zaro qarama-qarshi bo‘lishiga qaramay, inson tafakkuri va til tizimida murakkab semantik hamda madaniy aloqalar orqali namoyon bo‘ladi. Bu holat ularni qiyosiy tilshunoslik hamda frazeologik tadqiqotlar uchun muhim obyektga aylantiradi.

Konsept nazariyasi XX asrning ikkinchi yarmida kognitiv tilshunoslik rivojlanishi bilan keng tarqaldi. Ushbu nazariya til birliklari inson tafakkurining aks etishi ekanligini ta’kidlaydi. Konsept inson ongida mavjud bo‘lgan bilimlar va tajribalar majmuasi bo‘lib, u til orqali ifodalanadi. Yu.D. Apresyan konseptlarni tilning semantik tizimida mujassam bo‘lgan umumlashgan kategoriyalar sifatida ta’riflaydi [2]. Konseptlar til orqali namoyon bo‘lib, ular insonning dunyo haqidagi tasavvurini aks ettiradi.

Kognitiv tilshunoslikda konseptlarni tahlil qilishda metafora va metonimiya muhim rol o‘ynaydi. J. Lakoff va M. Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, abstrakt tushunchalar ko‘pincha konkret obrazlar orqali anglanadi [1]. Masalan, sevgi konsepti ko‘pincha “sevgi – olov” metaforasi orqali ifodalanadi. Ingliz tilida *burning love*, o‘zbek tilida esa *sevgi otashi* kabi iboralar bunga misol bo‘la oladi.

Binar oppozitsiya tushunchasi struktural tilshunoslik nazariyasi bilan bog‘liq bo‘lib, F. de Sossyur til birliklari o‘zaro qarama-qarshilik orqali ma’no hosil qilishini ta’kidlagan [5]. Keyinchalik ushbu tamoyil konseptlar darajasida ham qo‘llanila boshladi. Yu.M. Lotman binar oppozitsiyalarni madaniyatning asosiy tuzilish elementlari sifatida izohlaydi [4]. Inson tafakkurida dunyo ko‘pincha qarama-qarshi kategoriyalar orqali tasniflanadi: hayot – o‘lim, yorug‘lik – zulmat, sevgi – nafrat. Sevgi va nafrat konseptlari inson ruhiyatida qarama-qarshi emotsional qutblarni ifodalaydi. Shu sababli ular ko‘pincha binar oppozitsiya sifatida tahlil qilinadi.

Til tizimida konseptlar ko‘pincha frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. Frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlar va dunyoqarashini aks ettiradi. O‘zbek tilida sevgi konseptini ifodalovchi frazeologik birliklarga quyidagilar kiradi: *ko‘ngil qo‘ymoq, jonidan ortiq ko‘rmoq, yuragi isimoq*. Nafrat konseptini ifodalovchi birliklar esa quyidagilardir: *ko‘zi ko‘tarmaslik, qonini ichmoq, ich-eti kuymoq*. Ingliz tilida esa quyidagi frazeologik birliklar keng qo‘llaniladi:

Sevgi konsepti: *fall in love, head over heels in love, love at first sight*.
Nafrat konsepti: *hate someone's guts, can't stand someone, burning hatred*.

Ushbu birliklar sevgi va nafrat konseptlarining semantik va emotsional xususiyatlarini yaqqol ifodalaydi.

Sevgi va nafrat konseptlari turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinadi. Ingliz madaniyatida sevgi ko‘proq individual his-tuyg‘ular bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek madaniyatida u ko‘proq oilaviy qadriyatlar bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Masalan, ingliz tilida sevgi ko‘pincha romantik munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilida sevgi tushunchasi oila, sadoqat va hurmat kabi qadriyatlar bilan ham uzviy bog‘liqdir. Nafrat konsepti ham turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinadi. Ingliz tilida u ko‘pincha shaxsiy dushmanlikni bildirsa, o‘zbek tilida u axloqiy me’yorlarga zid holat sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sevgi va nafrat konseptlari inson tafakkurida muhim emotsional kategoriyalar hisoblanadi. Ular til tizimida binar oppozitsiya asosida shakllanib, turli leksik va frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan ushbu konseptlar metafora va metonimiya mexanizmlari orqali anglanadi. Sevgi ko‘pincha yorug‘lik, issiqlik va hayot obrazlari bilan bog‘lanadi, nafrat esa zulmat, olov va zahar kabi obrazlar orqali ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика*. — М.: Наука, 1974.
3. Воркачев С. Г. *Лингвокультурология и концепт*. — М., 2001.
4. Лотман Ю. М. *Семиосфера*. — СПб., 2000.
5. Nurmonov A. *Tilshunoslik nazariyasi*. — Toshkent, 2012.